

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo II

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo II***

***Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part II***

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010.

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo II***

Za izdavača: Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici: Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo II.*

ISBN 978-86-80113-99-9

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part II

For the Publisher:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editors:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD

Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board:

- Prof. Mile Vuković, PhD
- Prof. Snežana Nikolić, PhD
- Prof. Sanja Ostojić, PhD
- Prof. Nenad Glumbić, PhD
- Prof. Aleksandar Jugović, PhD
- Prof. Branka Eškirović, PhD
- Asst Prof. Nada Dragojević, PhD

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
- Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
- Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
- Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
- Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
- Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Reviewers:

Printed by:

"Akademija", Belgrade

Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment, Part II at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-99-9

DECA ULICE I MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA

Jelena Dimitrijević, Vesna Nikolić-Ristanović

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Deca ulice, odbegla deca, beskućnici i urbana deca u riziku, samo su neki od termina koji se koriste kako bi se ukazalo na činjenicu da deca koja žive i/ili rade na ulicama brojnih gradova širom sveta predstavljaju jednu od najugroženijih grupa koje zahtevaju urgentnu pažnju stručne i naučne javnosti. Društvena marginalizovanost i visoka mobilnost ove populacije svakako otežavaju utvrđivanje broja dece koja žive i/ili rade na ulicama, no ipak, postojeće procene međunarodnih organizacija sugerišu da je ovaj fenomen poprimio globalne razmere i da se broj dece ulice u svetu izražava u milionima.

Kompleksnost pojave ispoljava se pre svega u multifaktorskoj uslovljenosti, izloženosti različitim rizicima, posebno rizicima od viktimizacije i rizicima vezanim za različita delinkventna ponašanja, ali i drugim problemima koji su najčešće tesno povezani sa širim pitanjima marginalnih grupa i društvene isključenosti.

Polazeći od analize rezultata istraživanja sprovedenih u svetu i u Srbiji, rad ima za cilj da identifikuje karakteristike dece ulice, faktore koji doprinose nastanku i održanju ove pojave, rizike od raznih oblika viktimizacije, da analizira vezu između dece ulice i maloletničke delinkvencije, kao i da ukaže na moguće društvene odgovore.

Ključne reči: deca ulice, faktori, viktimizacija, maloletnička delinkvencija, društveni odgovori

UVOD

Deca ulice, kao kompleksan fenomen, sa različitim etiologijom koja se ispoljava na ličnom, porodičnom, ali i širem društvenom i globalnom planu, predstavljaju realnost koja je imanentna svakom društvu, bez obzira na stepen njegovog razvoja. Naime, deca ulice postoje kako u razvijenim zemljama, tako i u onim koje se označavaju kao zemlje u razvoju. Praktično, ne postoji grad u kome nema dece ulice, te mnogi autori s pravom ističu da je ova pojava poprimila globalne razmere, kao i da iz dana u dan sve više eskalira (CASA ALIANZA, 2000:1).

Polazeći od analize rezultata istraživanja sprovedenih u svetu, zemljama iz okruženja i u Srbiji, rad ima za cilj da najpre ukaže na probleme definisanja, da identifikuje karakteristike dece ulice, a potom i faktore koji doprinose nastanku i održanju ove pojave. Sem toga, rad ima za cilj i da ukaže na rizike od raznih oblika viktimizacije kojima su deca ulice izložena, da analizira vezu između dece ulice i maloletničke delinkvencije, kao i moguće društvene odgovore.

PROCENE RASPROSTRANJENOSTI

Postojeće procene međunarodnih organizacija pokazuju da se broj dece ulice izražava u milionima u mnogim zemljama sveta. Tako, Svetska Zdravstvena Organizacija (WHO) i UNICEF procenjuju da se taj broj tokom devedesetih kretao oko 100 miliona na globalnom nivou, pri čemu se taj broj nije smanjio ni u novom milenijumu. Naprotiv, sa porastom svetske populacije došlo je do porasta ionako zabrinjavajuće velikog broja dece ulice, a alarmanto je što ove organizacije navode da je iz dana u dan dece ulice sve više (CASA ALIANZA, 2000:1).

Gotovo na svim kontinentima, u svetskim metropolama, mogu se sresti deca, pripadnici ove specifične društvene grupe. Procene pokazuju da ih u Indiji ima oko 11 miliona¹, u Egiptu i Pakistanu za po petsto hiljada više², u Keniji između 250 i 300 hiljada³, a na Filipinima i Kongu po 250 hiljada⁴. Između 20 i 30 hiljada dece ulice živi u Nemačkoj, Hondurasu⁵ i Maroku⁶. U Latinskoj Americi, prema procenama UNICEF-a iz 1996. godine 40 miliona dece živi ili radi na ulici, dok WHO navodi da, prema podacima iz 1994., u Brazilu ima 7 miliona ostavljene dece, a meksička vlada da oko 2 miliona dece ulice živi u toj zemlji. U evropskim državama, iako u znatno manjem broju, takođe „postoje“ deca ulice. Osim u Nemačkoj, prema procenama Saveta Evrope dece ulice ima: u Francuskoj oko 10 hiljada, u Holandiji oko 7, između 6 i 7 hiljada u Turskoj, hiljadu u Bukureštu (Rumunija), a između 500 i hiljadu dece ulice u Irskoj (CASA ALIANZA, 2000:2).

Prema podacima Centra za integraciju mladih, u Beogradu je evidentirano preko 450 dece na ulicama i taj broj raste iz dana u dan jer dolaze sa područja cele

1 Street Children "our lives our words" - NI 377 - The Facts". Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.newint.org/issue377/facts.htm>

2 UNICEF - Press centre - British Airways staff visit street children centres in Cairo. Preuzeto 1. juna 2010. sa: http://www.unicef.org/media/media_39599.html.

3 IRIN In-Depth , KENYA: Nairobi's Street Children: Hope for Kenya's future generation. Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=69987>

4 World Street Children News:: Children in detention in the Philippines :: November :: 2003. Preuzeto 1. juna 2010. sa <http://streetkidnews.blogspot.com/2003/11/14/children-in-detention-in-thephilippines/>.

5 Growing number of street children in Germany, report says : Europe World. Preuzeto 1. juna 2010. sa:<http://www.earthtimes.org/articles/show/191615.growing-number-of-street-children-in-germany-report-says.html>.

6 Guardian (2001) Perilous lives of runaways Europe does not want: Street children who flee Morocco face beatings and abuse in Spanish enclave. Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.guardian.co.uk/print/0,,4204467-103681,00.html>

Srbije i terenski radnici ovog Centra gotovo svakodnevno identifikuju novu decu koja su uključena u život i/ili rad na ulici.⁷

ODREĐENJE POJMA „DECA ULICE“

Sve do kraja devedesetih godina, od strane nadležnih državnih organa nisu ulagani naponi da se deca ulice diferenciraju od maloletnih delinkvenata i da se ne gledaju samo kao prestupnici, već i kao žrtve nasilja i eksploatacije (Browne i Falshaw, 1998:241). Zahvaljujući angažovanju raznih organizacija, pre svega međunarodnih, stavovi prema ovoj heterogenoj populaciji, poslednjih godina počeli su da se menjaju. Danas sve češće možemo sresti drugačije stanovište: deca ulice ne smatraju se više samo kriminalcima, već i žrtvama društva i nepotpunih i disfunkcionalnih porodica, žrtvama prošlosti, ali i sadašnjosti (Bibars, 1998:201; Browne i Falshaw, 1998:242).

Međutim, iako je široko prepoznata od strane sociologa, antropologa i kriminologa, ovu društveno konstruisanu kategoriju teško je u stvarnosti jasno odrediti. Teškoće proizilaze iz same činjenice da se ova kategorija odnosi na decu sa različitim podneblja (različite nacionalne i etničke pripadnosti), a koja se nalaze pod uticajem različitih faktora i suočavaju se sa raznolikim situacijama. Pod decom ulice, najjednostavnije rečeno, podrazumevaju se dečaci i devojčice koji rade i/ili žive na javnim mestima i koji se svakodnevno suočavaju sa ozbiljnim problemima.

Preciznije određenje koje je istovremeno u velikoj meri prihvaćeno od strane naučne i stručne javnosti jeste ono koje je dao Tacon. Naime, ovaj autor pravi razliku između dece na ulici (home-based children ili children on the street) - dece koja žive kod kuće, ali i rade na ulici i na taj način „pomažu“ svojim roditeljima/podicama sa kojima žive i dece sa ulice (street-based children ili children of the streets) - dece koja ne samo što rade, već i žive na ulici, obično sa vrlo retkim kontaktom sa svojim porodicama (Tacon, prema Baron, 1997:67; Scanlon et al., prema Browne i Falshaw, 1998:242).

Još jedna od šire prihvaćenih definicija dece ulice je ona koju zastupa UNICEF, a koju je zapravo dao Lusk (1989, 1992)⁸. On u ovu grupu svrstava sve dečake i devojčice za koje je „ulica“ (uključujući i napuštene stanove, kuće, zemlju i druga mesta) postala dom i/ili izvor zarađivanja za život i koji su neadekvatno zaštićeni ili bez neophodnog nadzora i zaštite od strane odgovornih odraslih (Black, prema Lalor, 1999:760). Takođe, UNICEF (Unicef, 1984) je usvojio Taconovu podelu dece ulice, ali je dodao još jednu kategoriju-deca u riziku⁹ koja uključuje svu decu iz siromašnih delova grada, koji predstavljaju „izvore“ dece ulice. Sem navedene grupe, UNICEF uvodi i podkategoriju dece ulice koje naziva „napuštenom de-

7 Centar za integraciju mladih: Akcija solidarnosti sa decom koja žive na ulici. Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.cim.org.rs/ukljucitese.html>; http://www.cim.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=23&lang=sr

8 The Results of a Search of the Scholarly Literature about Latin American Street Children: as it Pertains to Their Health, with Special Emphasis on Mental Health. Preuzeto 3. juna 2010. sa: <http://lilt.ilstu.edu/psanders/litsearch/streetchildren.htm>

9 Konkretno, ovde se misli na decu koja su u riziku da postanu deca ulice, dok svu decu ulice zajedno možemo nazvati decom u riziku (npr. od radne, seksualne eksploatacije, trgovine decom i dr. zloupotreba, nehumanog postupanja, ali i od različitih bolesti) zbog samog načina njihovog života.

com”. To su sva ona deca koja su postala siročad, zatim odbegla deca, izbeglice i sva druga deca koja nemaju nikakav kontakt sa roditeljima/starateljima, pri čemu su njihove životne i dnevne aktivnosti vrlo slične onima koje karakterišu decu sa ulice. Felsman (1981b)¹⁰ je ukazao da decu sa ulice možemo svrstati u dve grupe: prvu čine deca koju su napustili roditelji (najmanja populacija), dok drugu čine deca koja su izabrala da napuste porodicu zarad „uličnog“ života .

U novijoj literaturi iz oblasti kriminologije, maloletničke delinkvencije, viktologije, antropologije, socijalne politike, sociologije i drugih teorijskih i praktičnih naučnih disciplina termin „deca ulice“ (street children) sve više se izlaže brojnim kritikama i nastavlja se rad na pronalaženju što adekvatnijeg termina za označavanje ove pojave. Tako se, pre svega u britanskoj i američkoj literaturi, da bi se označila ova populacija, najčešće koristi termin runaways, to jest, odbegla deca. Često se deca ulice nazivaju i beskućnicima i delinkventima, odnosno terminima koji imaju sasvim drugačije značenje (Baron, 1997:67; Browne, Falshaw, 1998:243). Pored navedenih, u savremenoj literaturi sve više se koristi i termin urbana deca u riziku kojim se ukazuje na to da su deca ulice jedna od brojnih ugroženih grupa koje zahtevaju urgentnu pažnju stručne i naučne javnosti (Kapadia, prema Panter-Brick, 2002:148).

Ovakav razvoj terminologije nesumnjivo je rezultat evidentnih promena u načinu izučavanja ovog fenomena. Naime, do kraja 80'-ih godina XX veka, problem dece ulice izučavan je isključivo u kontekstu prostora koji zauzimaju, kao i odsustva porodičnih i socijalnih relacija. Danas, pod decom ulice podrazumevamo heterogenu grupu dece (pol, uzrast, prethodna iskustva viktimizacije, porodični, socijalni kontekst), sa tendencijom izučavanja u širem ekonomskom, socijalnom i političkom kontekstu. Takođe, analiza koncepta potreba dece ulice sve češće ide u smeru obezbeđivanja ljudskih, odnosno dečijih prava (Panter-Brick, 2003: 149).

Dakle, može se zaključiti da je ovu kompleksnu društvenu pojavu vrlo teško definisati, ali i da uprkos različitim shvatanjima, skoro svi stručnjaci prilikom definisanja polaze od sledećih elemenata: mesta i/ili prostora na kome deca žive i koje predstavlja izvor sredstava neophodnih za preživljavanje (ulica), količine vremena koje provode na ulici i odsustva odgovarajućeg kontakta sa odraslim članovima porodice i društva, te odsustva adekvatne nege i zaštite i mogućnosti za zadovoljenje osnovnih potreba.

KARAKTERISTIKE DECE ULICE I FAKTORI KOJI DOPRINOSE NASTANKU POJAVE

Deca koju nazivamo decom na ulici, kao što smo već naveli, najveći deo vremena provode na ulici, ali se vraćaju kući i tamo provode makar noć. Pripadnici ove populacije se socijalizuju na ulici, ali važno je istaći da značajan broj pohađa školu. Širom sveta ova deca rade legalne poslove (sviraju, peru stakla, čiste obuću, čuvaju automobile, prodaju novine i druge stvari i sl. na ulici), ali koji mogu biti i često jesu deo prisilnog rada, odnosno eksploatacije dečijeg rada. Nažalost, nije retka pojava da deca iz ove grupe obavljaju i raznovrsne ilegalne poslove (prose,

10 The Results of a Search of the Scholarly Literature about Latin American Street Children: as it Pertains to Their Health, with Special Emphasis on Mental Health. Preuzeto 3. juna 2010. sa: <http://lilt.ilstu.edu/psanders/litsearch/streetchildren.htm>

diluju drogu, prostitušu se, krađu i vrše druga krivična dela za druge i sl). Nasuprot njima, deca sa ulice koja čine 5-10% dece ulice, osim što rade, i žive na ulici, spavaju u parkovima, kartonskim kutijama, šoping molovima, napuštenim zgradama i sličnim mestima i vrlo retko uspostavljaju kontakt sa svojom porodicom (Blanc, 1991; Taçon, 1991a, b; Taçon, prema Baron, 1997:68). Karakteristično je to što pripadnici obe grupe sazrevaju pre vremena, suprotstavljaju se autoritetima, razvijaju nezavisnost, ali i agresivnost i često se povezuju sa delinkventnim i socijalno-patološkim pojavama (Lalor, 1999:760).

Faktori koji doprinose ovoj pojavi su različiti, a mogu se posmatrati sa makro i mikro aspekta, ili razvrstati na posredne i neposredne. Naime, dosadašnja istraživanja su pokazala da na makro nivou, pojave kao što su siromaštvo, rapidna urbanizacija, tranzicija, političke krize, rat, nezaposlenost, migracije, kulturni faktori i postojanje loših i malobrojnih socijalnih programa vladinih i nevladinih organizacija utiču na život brojnih porodica. Loša socioekonomska situacija, posebno tranzicija koja je u mnogim zemljama izazvala naglo osiromašenje širokih slojeva stanovništva, kao i politički i ratni konflikti, stvaraju uslove za porast siromaštva i kriminala, i podstiču nastajanje pojave deca ulice, dok državne strukture ispoljavaju nesposobnost u pružanju podrške roditeljima (Babir, 1998:203, Lalor, 1999:760).

Na mikro nivou, od posebnog su značaja faktori povezani sa karakteristikama dece, uključujući i porodične okolnosti i odnose u neposrednom okruženju dece. Pojedini autori naglašavaju uticaj materijalne situacije na život jedne porodice, a posebno na odnose između njenih članova, jer mnogi odrasli članovi savremenog društva ne uspeavaju da izađu na kraj sa svakodnevnim troškovima života, što može voditi ka zapostavljanju dece, njihovih potreba i obaveza. Neka deca takvu situaciju teško podnose i tragaju za boljim mogućnostima i više slobode, bilo gde, pa i na ulici. Počinju rano da rade i bivaju prinuđena da se na različite načine snalaze da bi prehranila porodicu, odnosno sebe, ukoliko su napustili porodični dom (Rizzini, Lusk, 1995:393; McLoyd i Wilson, 1991, Baron 1997:67).

U okviru mikro faktora posebno je ispitivan uticaj porodičnog okruženja. Naime, postojeća istraživanja pokazuju da veliki broj dece ulice dolazi iz nepotpunih/jednoroditeljskih porodica (Valverde i Lusk, 1989; Unicef, 1993; Rizzini, Lusk, 1995:394; Lalor, 1997; Žegarac, 2007:89), ali i da često potiču iz siromašnih mnogočlanih porodica (Žegarac, 2007:89). Prema postojećim saznanjima, u Srbiji i zemljama iz okruženja, veći deo dece ulice potiče iz romske zajednice, te se pripadnost marginalizovanim etničkim grupama izdvaja kao poseban faktor (Žegarac, 2007:89; Powell, 2007:32; IOM, 2003:1). Drugi istraživači su ustanovili da znatan broj dece napušta svoje domove zbog seksualnog i/ili fizičkog nasilja ili zanemarivanja kojem su bili izloženi (Pineda, de Munoz, Echeverry i Arias; Reppond; Rothman, prema Rizzini, Lusk, 1995:394; West, 2003:13), ali i da pojedina deca napuštaju svoje kuće zbog toga što im se roditelji drogiraju¹¹ ili što su HIV pozitivni (Baron, 1999:3; West, 2003:14). Izvestan broj dece roditelji su napustili, ili su deca ostala sama jer su im roditelji umrli ili nestali (žrtve rata, izbeglice) te su u odsustvu podrške, ta deca prepuštena sami sebi, završila na ulici.

11 Growing number of street children in Germany, report says. Preuzeto 2. juna 2010. sa: <http://www.earthtimes.org/articles/show/191615,growing-number-of-street-children-in-germany-report-says.html>

Utvrđeno je, takođe, da značajni problemi u školi, poput vršnjačkog nasilja, mogu uticati na to da dete odluči da beži iz škole i vreme provodi na ulici, a zbog nasilja, loših uslova i organizacije u institucijama koje zbrinjavaju decu ulice, deca bez roditeljskog staranja i dr. decu u riziku, ishod može biti isti-bekstvo, život i rad na ulici. Takvom riziku, riziku od života na ulici, izložena su i deca koja sve do punoletstva žive u domovima, kada moraju da napuste takve institucije, a nađu se u situaciji da nemaju gde da odu, i/ili ne mogu da se zaposle (Nye; Straus, prema Browne, Falshaw, 1998:243; CASA ALIANZA, 2000:1; West, 2003:14).

VEZA SA DELINKVENCIJOM I VIKTIMIZACIJOM DECE

Život i rad na ulici nosi sa sobom i rizike od raznih oblika viktimizacije. Širom planete deca ulice predstavljaju jednu od najugroženijih grupa i u pogledu seksualne eksploatacije i u pogledu prisilnog rada, a posebno su pogodne žrtve trgovine decom i trgovine ljudskim organima.

Među mnoštvom opasnosti s kojima se deca ulice suočavaju, prinudno prosjačenje je jedna od najčešćih. Sem toga, u velikim svetskim gradovima decu ulice namamljuju u bordele, gde su izložena fizičkom i seksualnom zlostavljanju, drogama i HIV-u. Iako izvestan broj dece svojevolejno uzima drogu kako bi ostali duže budni i mogli da rade, ublažili fizički i/ili psihički bol, da ne bi osećali glad i sl., pojedinoj deci takvo ponašanje donosi bolji status u uličnoj zajednici¹². Svakako, i dobrovoljno, kao i prisilno korišćenje psihoaktivnih supstanci dodatno izlaže decu rizicima od bolesti i ekstremnog nasilja i eksploatacije. Deca ulice svakodnevno postaju žrtve fizičkih napada, dok dečaci često bivaju izloženi krađi i to od strane starijih dečaka ulice. Odrasli članovi uličnih bandi često prisiljavaju decu ulice da krađu ili prodaju drogu, dok ih pripadnici organizovanih kriminalnih grupa primoravaju i da vrše razbojništva, pa čak i da ubijaju (Lalor, 1999: 759-770). Ironično, deca ulice strahuju i od brutalnosti policije, koja bi trebalo da bude zadužena za bezbednost već dovoljno ugrožene dece koja žive u „rizičnom“ okruženju (Rizzini i Lusk, 1995: 395).

Na ranjivost dece, svakako utiče i njihov uzrast. Većina dece ulice su uzrasta između 10 i 14 godina, međutim, iako u manjem broju, zastupljena su i deca mlađa od 10 godina, čak i ona starosti od 4 do 6 godina (Chatterjee i Veale, prema Lalor, 1999: 759-770; Baron, 1997:68). Uzrast svakako određuje vrstu posla kojom mogu da se bave (npr. mlađa deca koja prose izazivaju veće sažaljenje kod prolaznika, u odnosu na adolescente), ali i na mogućnost preživljavanja na ulici.

Pored uzrasta i pol deteta utiče na način života, vrstu posla, ali i na viktimizaciju. Sva deca sa ulice, a posebno ona najmlađa i devojčice izložena su visokom riziku od viktimizacije. Devojčice čine tek jednu četvrtinu ukupne populacije dece ulice, ali je taj broj u porastu (Baron, 1997:68; Lalor, 1999: 759-770). Njihova manja zastupljenost objašnjava se različitim faktorima, a pre svega kulturnim. Na primer stavom da devojčice treba da obavljaju kućne poslove, ili netolerancijom života i rada devojčica na ulici koja je karakteristična za islamsku kulturu (WHO¹³). Slede objašnjenja koja se odnose na porodične faktore. Naime, nega-

12 WHO (1993) A One-Way Street? Report on Phase I of the Street Children Project. Preuzeto 3. juna 2010. sa: http://www.pangaea.org/street_children/world/who3.htm

13 Ibid.

tivni stavovi roditelja prema radu ženske dece na ulici i njihova svest o rizicima mogu uticati na manju zastupljenost devojčica među decom ulice. Sem toga, opasnostima i prirodom posla koji devojčice obavljaju na ulici (manje je vidljiv, npr. poslovi u barovima, hotelima u udaljenim delovima grada, ili pak privatnim kućama i sl), ali i time što javnost najčešće ove devojčice svrstava u prostitutke, pre nego u decu ulice obrazlaže se ovakav odnos dečaka i devojčica u populaciji dece ulice (Unicef, 1993; Rizzini i Lusk, 1995:393) što dodatno smanjuje vidljivost i dodatno povećava rizik od viktimizacije. Naime, devojčice su izložene pretnjama, raznim oblicima fizičkog i seksualnog nasilja, prostituciji, razbojništvima i krađama od strane starijih dečaka, ali su i u većem riziku od zdravstvenih problema nego što je to slučaj sa dečacima (posebno rane i nepoželjne trudnoće, rizični abortusi, seksualno prenosive bolesti i sl) (Lalor, 1999: 759-770; WHO¹⁴).

Istraživanja su pokazala da su deca sa iskustvom viktimizacije posebno izložena riziku od reviktimizacije (Hamilton i Browne, prema Browne i Falshaw, 1998:243), ali i da će, nastojeći da prežive na ulici, pre doći u situaciju da izvrše neko krivično delo. Tako na primer, izvestan broj žrtava zlostavljanja postaje izvršilac fizičkog i seksualnog nasilja na ulici (Falshaw, Browne i Hollin, prema Browne i Falshaw, 1998:243).

Pre svega, kako bi se zaštitila i odbranila od mogućeg zlostavljanja od strane prolaznika, druge dece ulice, pa čak i policije, deca ulice se obično organizuju u gangove. No, iako je primarna funkcija gangova da vrše zaštitu, pribavljaju sredstva za život i ishranu svojih članova, oni takođe, kako bi ispunili svoju funkciju, mogu biti uključeni u kriminalne aktivnosti. To znači da deca osim što vrše krivična dela kako bi preživela, vrše i krivična dela na koja su prinuđena, ili u koja su uvučena od strane starijih maloletnika, ali i punoletnih kriminalaca. Nije retkost ni to da budu „navučena na drogu i alkohol“, pa da onda dalje budu zloupotrebljavana za vršenje krivičnih dela (npr. „narkokuriri“)¹⁵. Mlađi dečaci obično vrše sitne krađe (npr. krađu hranu iz marketa ili novac kako bi kupili hranu), dok stariji mogu biti uključeni u vršenje težih krivičnih dela, poput razbojništava (često kako bi zadovoljili svoje „skupe potrebe“ tj. mogli da nabave alkohol, cigarete, drogu). Takve aktivnosti doprinose da ih šira društvena sredina percipira kao delinkvente ili kriminalce (Lalor, 1999: 759-770).

Međutim, iako pojedini autori poput Štrausa (1994) tvrde da se nakon mesec dana boravka na ulici, jedno od dvoje odbegle dece priklanja prostituciji, krađi, dilovanju droge ili drugim kriminalnim aktivnostima, kako bi preživeli (Browne i Falshaw, 1998:244), drugi ističu da je najveći broj dece uključeno u legalne poslove, dok samo mali procenat vrši krivična dela (Rizzini i Lusk, 1995:396; Baron, 1997:70). Npr., podaci koji se odnose na Zambiju pokazuju da dete ulice nikada nije bilo izvedeno pred sud (Tacon, prema Baron, 1997:70), dok su policijski inspektori iz Bocvane ustanovili da 75% privedene dece ulice ima „čiste“ dosjee i da nisu počinili krivična dela za koja se sumnjalo da jesu (Okello-Wengi, prema Baron, 1997:70).

14 Ibid.

15 Ibid.

DECA ULICE U SRBIJI I ZEMLJAMA U OKRUŽENJU

Transformacija socijalizma u kapitalizam u Srbiji je slično drugim zemljama sa iskustvom rata i tranzicije bila praćena velikim socijalnim i ekonomskim problemima. Pad državnih prihoda, rat, ekonomske sankcije, pojava sive ekonomije i povećavanje konvencionalnog kriminala uticali su na slabljenje institucija i urušavanje sistema socijalnog staranja i usluga sa jedne strane, kao i raslojavanje i osiromašivanje sa druge. Analiza siromaštva 1999. godine pokazala je da su najugroženije bile porodice sa decom, posebno one sa jednim roditeljem (Pošarac, prema Nikolić-Ristanović, 2003: 286). Smatralo se da su izbegličke porodice bile dvostruko više ugrožene (Grupa 484, prema Nikolić-Ristanović, 2008: 42). Cvetanje sive ekonomije, koje je bilo izraženo posebno za vreme ekonomskih sankcija otvara prostor za mnoge zloupotrebe, pa i pojavu dečijeg rada na ulici poput teškog fizičkog rada, krađe, prosjačenja, prostitucije i drugo. Težak fizički rad su prema rezultatima istraživanja dečijeg rada u Srbiji (Vujović, 2006: 45) najčešće obavljala romska deca. Isto tako, istraživanje je pokazalo da su deca u hraniteljskim porodicama u ruralnim sredinama bila izlagana teškim poljoprivrednim radovima i drugim radovima u domaćinstvu.

Istraživanje organizacije Save the Children o trgovini decom koje je u periodu od maja 2002. do jula 2006. godine sprovedeno u jugoistočnoj Evropi (Albaniji, Bugarskoj, Bosni i Hercegovini, Kosovu, Srbiji, Crnoj Gori i Rumuniji), ukazalo je na decu ulice kao posebno rizičnu grupu kada je trgovina decom u pitanju (Žegarac, 2007:10). Takozvana ulična karijera dece ulice, kako pokazuje istraživanje, započinje veoma rano, između 6 - 8 godine, kada deca polako napuštaju školu i porodicu ili dom za decu i uključuju se u život ulice. Deca ulice potiču iz siromašnih mnogočlanih porodica, sa od 6 do 14 članova, sa roditeljima koji su pogođeni bolešću ili nezaposleni, ili pak bez jednog roditelja, pa su tako deca u situaciji da moraju da preuzmu ulogu hranioca porodice. Sem navedenog, istraživanje je pokazalo da je obrazovanje teško dostupno deci koja žive i /ili rade na ulici. Pored rizika da postanu žrtve trgovine, deca su na ulici suočavana i sa rizicima vezanim za različita delinkventna ponašanja i socijalno-patološke pojave, kao što su kriminalne vršnjačke grupe, narkomanija i slično (Žegarac, 2007: 89). Nalazi istraživanja iz Bosne i Hercegovine potvrđuju da su deca bez roditeljskog staranja i deca smeštena u domove koja najčešće rade na ulici i/ili u seks industriji izložena povećanom riziku od viktimizacije trgovinom dece. U velikoj opasnosti nalaze se i deca koju roditelji šalju iz rodnog grada u neki drugi, obično veći grad, kako bi zarađivali i pomagali porodici. Na taj način potvrđeno je postojanje veze između unutrašnjih migracija, mobilnosti i trgovine decom (Powell, 2007: 70).

Do veoma sličnih podataka došla su i druga istraživanja koja su rađena u Bosni i Hercegovini. Tako se, na primer, u rezultatima istraživanja o dečijem radu na ulici u BiH, koje su 2003. godine sprovedeli UNICEF B&H i Save the Children iz Norveške, navodi da veći deo dece ulice potiče iz romske zajednice, kao i da su mnoga deca bila prisiljena na rad od strane odraslih. Deca se suočavaju sa raznim problemima koji su jako ozbiljni, s obzirom da je istraživanje pokazalo da je najveći broj dece mlađi od 14 godina, ne ide u školu i da blizu polovina njih ima simptome neke bolesti. Sve to zajedno doprinosi povećanju rizika od trgovine decom (Powell, 2007: 32).

U okviru istraživanja Viktimološkog društva Srbije o trgovini ljudima koje je sprovedeno 2003. godine ispitivani su i analizirani posredni pokazatelji trgovine decom, poput seksualne eksploatacije, rada „na crno“, skitničenja i prosjačenja, prinude dece na vršenje krivičnih dela i sl. (Nikolić-Ristanović i dr., 2004:112). Između ostalog, istraživanje je pokazalo da se deca romske nacionalnosti najčešće bave prosjačenjem, kao i da upravo ona čine najveći deo populacije dece ulice u Beogradu. Deca romske nacionalnosti iz višečlanih porodica, kao i deca iz siromašnih porodica neromske nacionalnosti obično su prinuđena da radeći na ulici doprinose kućnom budžetu, ali neretko su uključena i u prinudnu prostituciju, čimu su posebno izložene devojčice. Takođe, uočena je uključenost dece ulice u vršenje krivičnih dela, pre svega krađe i dilovanje droge. Iako se dešava da deca vrše krivična dela u cilju preživljavanja, identifikovano je i organizovano i prinudno vršenje krivičnih dela. Među onima koji vrše prinudu identifikovana su starija maloletna i mlađa punoletna lica, grupe dece ulice, ali i članovi porodice i rođaci (Nikolić-Ristanović i dr., 2004:117-123). Praktično, kao i druga istraživanja iz sveta i regiona, i ovo je pokazalo da su deca ulice u visokom riziku od viktimizacije raznim oblicima zloupotreba i kriminaliteta, posebno trgovine decom, kao i da postojeći društveni odgovori na ovu pojavu nisu adekvatni.

Dostupna istraživanja iz Makedonije pokazuju da su deca ulice iz Makedonije u sličnoj situaciji, kao i u drugim zemljama. Naime, istraživanje čijim uzorkom je bilo obuhvaćeno 127 dece ulice romske nacionalnosti iz Skoplja, pokazalo je da čak 93% ispitivane dece ne pohađa osnovnu školu, da 61% ne posećuje lekara, a da je 41% ove dece rođeno u vanbračnoj zajednici (Batić i dr., prema Donevska, 2002:93).

Slično, IOM-ovim istraživanjem o deci ulice iz Skoplja iz 2003. godine, identifikovano je 122 (86%) dece ulice i 20 (14%) mladih starijih od 18 godina, od kojih je 81 (57%) muškog, a 61 (43%) ženskog pola. Među decom ulice (122) najbrojnija su deca romske (84%) i albanske (15%) nacionalnosti. U uzrasnoj strukturi redom su zastupljena deca starosti od 7 do 10 godina sa 21.83% (31), zatim od 10 do 13 godina sa 21.12% (30), do 5 godina sa 12.67% (18), od 13 do 15 i od 15 do 18 godina sa po 11.26% (po 16 dece), i na kraju deca starosti od 5 do 7 godina sa 7.75% (11). Istraživači ističu da je 29 dece romske nacionalnosti mlađe od 7 godina, te da su ona, s obzirom da Albanaca nema u ovoj kategoriji, ranjivija i izloženija rizicima (IOM, 2003:6,7). Sem toga, kada se uporede deca ove dve nacionalne manjine, uočava se razlika i u polnoj strukturi. Čak 95% dece albanske nacionalnosti su dečaci, dok su romska deca muškog pola zastupljena sa 57%, a devojčice sa 43%. Samim tim, devojčice romske nacionalnosti izložene su većem riziku od trgovine u cilju seksualne eksploatacije, dok su dečaci izloženi riziku od trgovine u cilju prosjačenja i radne eksploatacije (IOM, 2003:8,9). U vreme istraživanja svega 10% dece albanske nacionalnosti nije pohađalo školu, nasuprot 74% dece iz romske zajednice koja nisu išla u školu. Vreme na ulici albanska deca provode prodajući različite stvari, dok maloletni Romi najčešće prose (61%), peru šoferšajbne na automobilima (18%), prodaju različite stvari (8%), skupljaju sekundarne sirovine (5%) i sl. (IOM, 2003:13, 14).

Rezultati UNICEF-ovog istraživanja o dečijem radu na Kosovu (The 2000 World Bank Living Standards Measurement Survey) pokazuju da je oko 4.5% dece sa Kosova radno aktivno, nezavisno od toga da li je u pitanju plaćeni, ili ne-

plaćeni posao. Oko 40% dece počinje sa radom pre desete godine, dok izvestan broj dece biva uključen u rad na ulici, pre svega prosjačenje, pre nego napuni pet godina. Nešto više od 10% ove dece ne pohađa školu, dok su sva deca izložena riziku od viktimizacije nasiljem, kriminalnim aktivnostima, kao i riziku od raznih vidova eksploatacije. Posebnom riziku izložena su deca iz romske, egipatske i aškalijske zajednice, s obzirom da najčešće pripadnici ovih manjina rade poslove koji ugrožavaju zdravlje. Nešto manje od 40% dece iz navedenih grupa napustilo je školu, što može imati dugoročne posledice koje će se sigurno reflektovati na celu zajednicu (UNICEF Kosovo, 2004 :74-76)

Još jedna međunarodna studija potvrdila je da deca romske nacionalnosti predstavljaju posebno ugroženu grupu s obzirom da su izložena višestrukim rizicima. Naime, istraživanje o HIV-u i AIDS-u u jugoistočnoj Evropi (Bugarska, Rumunija i Hrvatska) koje je sprovedla Svetska banka pokazalo je da odsustvo adekvatnog odnosa između dece i značajnih odraslih i siromaštvo imaju snažan uticaj na život dece Roma iz Rumunije. Između dve i pet hiljada rumunske dece radi i/ili živi na ulici, pri čemu većinu čine deca romske nacionalnosti. Karakteristike života i rada na ulici, kao i specifična tradicija i socio-ekonomska situacija romske populacije svakako doprinose povećanoj vulnerabilnosti njenih najmlađih članova. Osim izloženosti povećanom riziku od HIV infekcije, deca ulice često postaju žrtve nasilja i seksualnog zlostavljanja. Sem toga, komercijalni seksualni odnosi, eksploatacija i upotreba droga takođe karakterišu ulični način života ove dece (Novotny i dr., 2003:10). O grupama koje su izložene riziku od HIV-a u Hrvatskoj, ima vrlo malo dostupnih podataka. Nalazi studije ukazuju da homoseksualci i mobilna populacija (migranti, prostitutke, sezonski radnici, Romi i mornari) spadaju u rizičnu grupu, ali se ne navode precizniji podaci (Novotny i dr., 2003:16). Sa druge strane, u okviru istraživačkih rezultata koji se odnose na Bugarsku, navodi se da različiti faktori poput kulturnih barijera, siromaštva, migracija kao obrasca življenja kod Roma, smanjene dostupnosti zdravstvenih, obrazovnih, socijalnih i drugih službi smanjuju mogućnost mladim Romima da se uključe i ostvare na tržištu rada. Posledično, mnogo romske dece radi na ulici (Novotny i dr., 2003:22).

Istraživački projekat *Resocijalizacija dece ulice* sproveden je 1996. godine na uzorku od 100 dece uzrasta od 5 do 18 godina, a koja često posećuju dnevne centre „Pigmalion“ i „Otvorenu kuću“, kao i noćni centar „Oliver“ u Bukureštu (Teclici, 1999:12). Rezultati ovog istraživanja pokazali su da su među decom ulice najzastupljenija deca uzrasta od 15 do 18 godina (57%), potom ona iz uzrasne kategorije od 11 do 14 godina (39%), dok su najmlađi ispitanici starosti od 5 do 10 godina zastupljeni sa 4% (Teclici, 1999:13). Kao što je i očekivano, u poređenju sa devojkicama, dečaka ima dva puta više u populaciji dece ulice iz Bukurešta (67% vs. 33%). 13% identifikovanih devojčica provodi vreme radeći na ulici, pri čemu se u večernjim satima vraćaju kući, dok ostalih 20% živi i radi na ulici. Generalno nisku zastupljenost devojčica u populaciji dece ulice istraživačica objašnjava spremnošću devojčica da radije žive sa svojom siromašnom porodicom i da trpe porodično nasilje, pre nego da postanu žrtve nasilja, silovanja, ili čak ubistva od strane nepoznatih izvršilaca na ulici. Teclici navodi i da većina devojčica koje se opredele za ulični način života u periodu od 6 meseci do godinu dana izgubi status dece ulice. Ona objašnjava ovu pojavu time što se značajan broj devojčica

u navedenom periodu uda, stupi u vanbračnu zajednicu ili „upadne“ u lanac prostitucije. Nešto više od polovine ispitanice dece (53%) potiče iz nepotpune porodice koju karakterišu moralni i materijalni problemi, 26% iz potpune porodice, dok je 20% dece iz uzorka bilo institucionalizovano. I ovo istraživanje potvrđuje da su deca iz višečlanih porodica u većem riziku da postanu deca ulice. Naime, čak 52% intervjuisane dece ima između 3 i 6 braće, dok 14% ima između 6 i 14 braće (Teclici, 1999:14, 15). Većinu čine deca romske nacionalnosti (51%) iz Bukurešta (53% od ukupnog uzorka), dok je 47% dece iz provincije. Kao i svi navedeni podaci, i ostali nalazi ovog istraživanja su konzistentni sa drugim svetskim i regionalnim istraživanjima. Deca ulice iz Bukurešta su u visokom riziku od različitih bolesti, viktimizacije nasiljem i kriminalitetom, korišćenja toksičnih supstanci i slično. Sem toga, poput ostale dece ulice iz sveta, i ova deca ulice, osim prošnjom i skitničanjem, često vrše krivična dela i dolaze u kontakt sa policijom (Teclici, 1999:17-25).

Na osnovu pregleda dostupne literature uviđa se da su problemi sa kojima se deca ulice iz Srbije i zemalja u okruženju svakodnevno suočavaju vrlo kompleksni, najčešće tesno povezani sa širim pitanjima marginalnih grupa i društvene isključenosti. Uočava se i da zahtevaju posebnu pažnju naučne, stručne i opšte javnosti, institucija državnog sistema, nevladinih organizacija i drugih relevantnih faktora.

UMESTO ZAKLJUČKA: DRUŠTVENI ODGOVORI

Jasno je da su problemi sa kojima se deca ulice svakodnevno suočavaju vrlo ozbiljni i da neretko rezultiraju posledicama po život i zdravlje, te da se njihovom rešavanju mora pristupiti na sistematičan i brižljivo planiran način. U tom smislu od posebnog su značaja preventivni pristupi i osmišljeni socijalni programi koji se mogu primenjivati, kako na širem društvenom planu (politika zapošljavanja, smanjivanje broja siromašnih, inkluzija, reforma zakonodavstva, razvijanje mreže vladinih i nevladinih organizacija i dr), tako i na individualnom, kroz neposrednu pomoć i podršku deci ulice (Browne i Falshaw, 1998:244; Rizzini i Lusk, 1995:397, 398).

Jedan od takvih programa, koji mogu poslužiti kao primer dobre prakse, realizuje Centar za edukaciju i profesionalno osposobljavanje u Ugandi. U porodičnoj atmosferi stručnjaci različitih profila rade sa decom u okviru sekcija za obrazovanje, profesionalno osposobljavanje, higijenu, poljoprivredu i savetovanje. Za potrebe dece oformljeni su i medicinski centar i policijska stanica koji su smešteni u četvrtima u kojima deca ulice najčešće spavaju. Karakteristike programa mogu se sagledati kroz usluge poljoprivredne i obrazovne sekcije. Npr. deca uključena u rad poljoprivredne sekcije uče da rade poslove iz oblasti ratarstva, povrtarstva, voćarstva i sl., za to dobijaju platu i dodatno sami odgajaju proizvode koje mogu da prodaju u zajednici. Slično, Centar zahvaljujući saradnji

sa osnovnim i srednjim školama, uključuje decu ulice u obrazovni sistem, a onda im pomaže da nađu posao (Russel, Kabanda i Bett, 2005:16,17).

U Beogradu, u okviru nevladine organizacije Centar za integraciju mladih, osnovano je Svratistište za decu i mlade koji žive i rade na ulici16, kao i Drop-in centar za populaciju MARA – most at risk adolescents (centar za prevenciju Hiv-a i Hepatitisa C za decu ulice).¹⁷ Svratistište je namenjeno deci ulice i dostupno im je 24h svih 7 dana u nedelji. Konkretnije, deca ulice mogu da prespavaju u Svratistištu, da dobiju topli obrok, okupaju se i operu stvari, da učestvuju u kreativnim radionicama, ali i da dobiju stručnu pomoć i podršku. Počev od 2005. godine, u okviru ove organizacije, sprovode se programi za rad sa decom i mladima koji žive i rade na ulici, a koji za cilj imaju uspostavljanje integrativnog modela zaštite za decu i mlade ulice. Neki od realizovanih i aktuelnih projekata su: STAIRWAYS projekat (STAIRWAYS- akronim koji označava Podršku/Poverenje/Svesnost/Individualnost/ Poštovanje/ Način/ Dostupnost/ Mladi/ Servis), UZ TEBE i PREPARE18, koji su namenjeni deci i mladima iz domova za decu bez roditeljskog staranja, Zavoda za vaspitanje dece i omladine i Prihvatilišta sa prihvatnom stanicom. Takođe, u okviru Centra sprovodi se i program pod nazivom „Upis dece iz Svratistišta i nehygijskih naselja u pripremno predškolski program“, dok se kontinuirana podrška deci ulice obezbeđuje tako što ih terenski radnici Centra redovno obilaze na mestima na kojima oni žive i rade, odlaze sa njima u policiju, kod lekara, uspostavljaju i održavaju motivaciju za saradnju sa zvaničnim institucijama.

Koliko je značajno postojanje ovakvih programa potvrđuju i rezultati longitudinalnog istraživanja sprovedenog 1992. u dva kanadska grada, Torontu i Vancouveru, na uzorku od 460 mladih ulice, uzrasta 16-24 godina (Hagan i McCarthy, 2005:1-2). Naime, u oba grada je utvrđena veza između kriminala mladih sa ulice i nedostatka hrane, prostora i sredstava za život. Ipak mnogo više kriminala vrši se u Vancouveru gde su mere socijane politike slabije. Takođe, utvrđena je negativna korelacija između mogućnosti zapošljavanja mladih sa ulice i njihovog vršenja krivičnih dela.

Ovo, kao i rezultati istraživanja koje smo prikazale u radu, ukazuje na potrebu kreiranja i sprovođenja socijalnih, ali i preventivnih programa u svim državama u kojima žive i rade deca ulice, te tako i u našoj¹⁹

16 Deca i mladi koji žive i rade na ulicama. Preuzeto 5. juna 2010. sa: <http://www.cim.org.rs/svratiste.html>

17 Centar je namenjen deci ulice uzrasta od deset do devetnaest godina koja su korisnici droga, seksualni radnici/e i u riziku od trgovine ljudima. Procenjeno je da su ova deca u najvećem riziku od dobijanja HIV-a i HCV-a, te su programski sadržaji namenjeni njima (vaspitač i vršnjački edukatori obavljaju motivacione i edukativne razgovore; psiholog pruža psihičku podršku, medicinska sestra pruža im primarnu zdravstvenu negu, dok su za ostvarivanje njihovih prava i bolji kontakt sa sistemskim institucijama zaduženi pravnik i socijalni radnik). <http://www.cim.org.rs/index.html>, pristupljeno 5. juna 2010. godine

18 U okviru navedenih programa sprovode se mnogobrojne aktivnosti i radionice sa ciljem konstruktivne organizacije slobodnog vremena, ovladavanjem životnih veština, edukacije, pripreme za život van institucije i dr. <http://www.cim.org.rs/programi.html>, pristupljeno 5. juna 2010. godine .

19 Kod nas postoje patrole za uklanjanje dece s ulice, ali nema dovoljno prihvatilišta, nevladinih organizacija, niti razvijenih obuhvatnih programa.

LITERATURA

1. Baron, A. (1997) Criminalizing Survival: Images and Reality of Street Children. *Journal of Social Policy*, 26, 1, pp. 63-78
2. Baron, S. W. (1999) Street Youths and Substance Use: The Role of Background, Street Lifestyle, and Economic Factors. *Youth Society*, 31, 3, pp.3-26
3. Bibars, I. (1998) Street children in Egypt: from the home to the street to inappropriate corrective institutions. *Environment and Urbanization*, Vol. 10, No. 1, pp. 201-217
4. Browne, K. i Falshaw, L. (1998) Street Children and Crime in the UK: A Case of Abuse and Neglect. *Child Abuse Review*, Vol. 7, pp. 241-253
5. CASA ALIANZA (2000) Exploitation of Children-A Worldwide Outrage.
6. Preuzeto 27. maja 2010. sa: <http://www.hiltonfoundation.org/press/16-pdf3.pdf>
7. Donevska, M. (2002) „Children’s social rights and their implementation in the Republic of Macedonia“ in Scherrer, P. (Ed) *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*. Düsseldorf: Hans-Böckler-Foundation, pp. 89-97
8. Growing number of street children in Germany-report says, Earth Times, 2008. Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.earthtimes.org/articles/show/191615,growing-number-of-street-children-in-germany-report-says.html>
9. Hagan, J., McCarthy, B. (2005) Homeless Youth and the Perilous Passage to Adulthood. *Policy Brief*, Issue 25, 1-2
10. IOM (2003) *Children in the Streets – Street Children in Skopje: survey on trafficking risks*, Skopje:IOM.
11. Lator, K. J. (1999) Street children: a comparative perspective. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 23, Issue 8, pp. 759-770
12. Nikolić-Ristanović, V. (2008) *Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje u postkomunističkom i postratnom društvu*. Beograd: Službeni glasnik
13. Nikolić-Ristanović, V. (2003) Društvena promena, rod i nasilje u postkomunističkim i ratom pogođenim državama. *Reč*, No 70/16. str. 268-323.
14. Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B. i Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
15. Novotny, T., Haazen, D. and Adeyi, O. (2003) *HIV/AIDS in Southeastern Europe: Case Studies from Bulgaria, Croatia and Romania*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank
16. Panter-Brick, C. (2003) Street children, human rights and public health: a critique and public directions. *Children, Youth and Environments*, vol. 13, no 1, pp.147-171
17. Powel, S. (2007) *Children speak out: what influences child trafficking in Southeast Europe*. Sarajevo: Save the children

18. Rizzini, I. i Lusk, M. W. (1995) Children in the Streets: Latin America's Lost Generation. *Children and Youth Services Review*, Vol. 17, No. 3, pp. 391-410
19. Russel, S. D., Kabanda, M. P. i Bett, A. (2005) *Uganda's Response to Street Children: Investigating the Validity and Impact of the Kamparingisa National Rehabilitation Centre (KNRC) in Working with Street Children in Uganda*. Kent:OASIS and Pasadena:TABLE.
20. Street children - What are street children? Preuzeto 1. juna 2010. sa: <http://www.mexico-child-link.org/street-children-definition-statistics.htm>
21. Teclici, V. (1999) *The Resocialization of the Street Children*. Budapest: Higher Education Support Program of the Open Society Institute.
22. The Results of a Search of the Scholarly Literature about Latin American Street Children: as it Pertains to Their Health, with Special Emphasis on Mental Health. Preuzeto 3. juna 2010. sa: <http://lilt.ilstu.edu/psanders/litsearch/streetchildren.htm>.
23. UNICEF Kosovo (2004) *Situation Analysis of Children and Women in Kosovo*. Priština: UNICEF Kosovo Office.
24. Vujović, R., Dejanović, V., Jovanović, V., Pejaković, Lj. i Petrović, N. (2006) *Dečiji rad u Srbiji – Analiza zakonodavstva, prakse i pojava oblika dečijeg rada*. Beograd: Centar za prava deteta.
25. West, A. (2003) At the Margins: Street Children in Asia and the Pacific. *Poverty and Social Development Papers*, No.8, pp 2-15.
26. WHO: Street Children-Community Children:Worldwide. Preuzeto 3. juna 2010. sa: http://www.pangaea.org/street_children/world/who3.htm.
27. Žegarac, N. (2007) *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Centar za prava deteta/Save the children.

STREET CHILDREN AND JUVENILE DELINQUENCY

Jelena Dimitrijević, Vesna Nikolić-Ristanović

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Children who are living and/or working on the streets of numerous cities worldwide (variously termed Street children, runaways, homeless and urban children at risk) present one of the most vulnerable groups and require urgent expert and scientific attention. Social marginalization and high mobility of this population certainly represent serious obstacles for determining the precise number of children who are living and/or working on the streets. Nevertheless, current estimates by international organizations suggest that this phenomenon has global dimensions. Also, the international organizations suggest that the number of street children can be expressed in their millions.

The complexity of the phenomenon is connected to many of the factors that influence it: the exposure of children to different risks, particularly to risks of victimization and risks connected to different delinquent behaviors, but also to other problems which are often closely connected to wider problems of marginalization and social exclusion.

Starting from the analysis of the findings of the surveys conducted worldwide and in Serbia, the aim of this paper is to identify characteristics of the street children and the factors which contribute to development and existence of this phenomenon. It seeks to analyze connection between street children and juvenile delinquency, and also to draw attention to the potential social responses.

Key words: street children, factors, victimization, juvenile delinquency, social responses